

İki Dünya Savaşı Arasında Türkiye ve Almanya

Cemil Koçak
20 Ocak 2007

http://www.obarsiv.com/caqdas_turkiye_seminerleri_0607.html

OSMANLI BANKASI
ARŞİV VE ARAŞTIRMA
MERKEZİ
Garanti Bankası kuruluşudur

Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi'nde yapılan konuşma metni, araştırmacıların kişisel kullanımları için web sayfamıza konulmaktadır. Bu konuşma metinleri, ticari amaçlarla çoğaltılıp dağıtılamaz veya Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi'nin izni olmaksızın başka kurumlara ait web sitelerinde veya veritabanlarında yer alamaz.

İki Dünya Savaşı Arasında Türkiye ve Almanya Cemil Koçak

Birinci Dünya Savaşı bittiğinde galipler kendi yeni dünya düzenlerini kurmak üzere harekete geçtiler ve yenilmiş olan imparatorluklar üzerinde gerek topraklarını parçalayarak, gerek yeni devletler kurarak ve onların gelecekteki siyasi, ekonomik, askeri güçlerini büyük ölçüde bertaraf etmeye çalışarak –bunu da barış antlaşmalarına dikte ettirerek– planlarını gerçekleştirmeye çalıştılar. Maalesef Çarlık Rusya'sı kısa bir süre önce bir yol kazasına kurban gitmişti; dolayısıyla savaştan kazançlı çıkamadı ve müttefiklerden –ya da itilaf devletlerinden– ayrılarak yenilmiş imparatorluklar grubunun macerasına dahil olmuş oldu. (Normal koşullarda İngilizlerle birlikte olması gerekirdi.) Dolayısıyla İngilizlerle Fransızlar, küçük İtalya ile birlikte yalnız kaldılar, ancak bu da homojen bir topluluk değildi. Özellikle İngiltere, büyük ölçüde bu grubun ağabeyi, hamisi durumundaydı. Aradan zaman geçtikten sonra anlaşıldı ki bu gücün yeni bir dünya düzeni kurmak konusundaki girişimleri, iradesi, karşı tarafın yeniden rövanş alma isteği, düşüncesi, idealleriyle karşılaştığında yeterli kadar güçlü değildi. Dolayısıyla iki dünya savaşı arasındaki dönem, birincinin bir yenilmişler açısından rövanşına çıkma mücadelesine, kazanmış olan ekip açısından da ne pahasına olursa olsun, bu kazanmışlığın getirdiği sonuçları elde tutabilmek, muhafaza edebilmek mücadelesine tanıklık etti. Bu nedenle, genellikle uluslararası ilişkiler tarihini yazanlara göre bu dönem revizyonist grup, yani Almanlar, İtalyanlar ve yakın devletleri ile onlara karşı statükoyu tutturmaya çalışan statükocu güçlerin mücadelesiyle belirleniyordu. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kendini toparlamaya çalışan Balkan ülkeleri ve Türkiye ise askeri, siyasi ve ekonomik olarak çatışmalı bu süreçte kendilerine güven duyacakları bir yer aramaya çalışıyordu.

Genellikle revizyonist devletler, başta İtalya olmak üzere demokrasi dışı ya da demokrasi karşıtı iç siyasal eğilimlere doğru evrilirken, statüko güdücüler siyasal ve felsefi olarak demokrasiyi, liberalizmi, özgürlükçülüğü kendilerine bayraktar edinmişti. Türkiye ise iç rejim itibariyle revizyonist güçlerin rejimlerine benzeyen bir düzenlemeye doğru gidecek, fakat dış politikası itibariyle –belki ileride İspanya ve Portekiz'le karşılaştırılacak şekilde– bu revizyonist grubun içinde yer almayacaktı.

Diktatörlük rejimleri ya da ona benzeyen her türlü istibdat türü baskıcı rejimler, mutlaka dış politikada agresif ya da emperyalisttir. Türkiye toprak kazancına dayalı bir statü geliştirmek zorunda değildi. İkinci Dünya Savaşı sırasında Portekiz ve İspanya da, neredeyse Türkiye'ye

benzer bir yol tutarak bu teoriyi destekleyeceklerdi. Türkiye, Milli Mücadele'den sonra 1920'lerin ilk yarısından itibaren kendini dış politikada çok yalnız hisseden ülkelerden biriydi. En yalnızı ise tabii ki Marksistlerdi; kuzeydeki komşu Marksistler uluslararası politikadan tamamen tecrit edilmiş durumdaydılar ve onların ardından da yenilmiş olan Almanya geliyordu. Üçüncüsü, yenilmiş olan fakat yenilgisini kabullenmeyip, diğer yenilmiş ülkelerin aksine rövanşı hızlı ve seri bir şekilde geri alabilen Türkiye vardı. Dolayısıyla Küçük Asya'da, belki istenildiği kadar muntazam, öngörülmuş, planlanmış, ideal tutulmuş bir düzenleme olmamıştı. Bu bakımdan, tecrit edildiğini söylediğim üç ülke yeni uluslararası ilişkiler düzeninin kalbi, beyni olması hedeflenen Milletler Cemiyeti'nin dışında bırakılmıştı; alınıp alınmayacakları, ne zaman alınacakları da belli değildi ve Marksist Sovyetler Birliği, Kemalist Cumhuriyet Türkiye'si, imparatorluktan çıkmış ama kendisini hâlâ imparatorluk sıfatıyla anmaya devam eden Alman Cumhuriyeti, kendilerini, siyasi rejimleri birbirinden tamamen farklı olmasına rağmen bu tecrit politikası sonucunda uluslararası ilişkilerde yakınlaşmak zorunda hissedeceklerdi. Türkiye, Asyalı bir güç olmakla birlikte, esas itibarıyla Avrupalı ülkelerle yakın ilişkileri olacak potansiyel bir devlet olarak görülmelidir.

Almanya ile Türkiye'yi birbirlerine yakın kılan üç meseleden biri, ikisinin de yenilmiş olmasıydı. Almanya, Türkiye'den daha kötü durumdaydı, çünkü en az Sevr kadar zalim bir barış antlaşmasını, Versailles'ı imzalamak zorunda kalmıştı ve her tarafını bağlayan, onu hiçbir şey yapamamaya hareketsiz bırakan bir sistemi istemeden kabullenmişti. Dolayısıyla Almanya, belki sanıldığı aksine 1933'te Hitler rejimi kurulmadan önce de sosyal demokratların ya da merkez sağ partilerin iktidarında bu Versailles problemini çözebilmiş değildi, ama hesaplaşmakla meşguldü. Her iki ülkenin de ortak bir düşmanı vardı: İngiltere. Fransızlar belki buna eklenebilir, ama ana düşman İngiltere'ydі. Buna karşılık aradaki coğrafi uzaklığa, kolay ilişki kuramama sorununa belki dezavantaj olarak bakılabilir.

Versailles Antlaşması'nda Almanya'nın taahhütlerinden biri, Osmanlı Devleti ile, yeni adıyla Türkiye ile bir daha diplomatik ve siyasi ilişki kurmamaktı. Bu, yanlış hatırlamıyorsam Sevr Antlaşması'nda da geçerli olan bir konuydu. Fakat Lozan Antlaşması imzalandıktan sonra en azından Türkiye bu badireden kurtuldu ve istediği zaman Almanya ile yeniden diplomatik ilişki kurmaya hak kazandı. Dolayısıyla Mart 1924'te Türkiye ile Almanya arasında bir Türk-Alman Dostluk Antlaşması imzalandı. İki devlet karşılıklı olarak siyasi ve diplomatik ilişkilerini resmileştirdiler, ardından karşılıklı olarak büyükelçiler atandı. İlk Alman büyükelçisi Rudolf Nadorni, Ankara'ya geldi, Ankara Garı'nda bir tren vagonuna yerleşti; zira bir elçilik yoktu, önceki elçilik ise İstanbul Taksim'deydi. Başkent İstanbul'dan Ankara'ya taşınınca, Batılı ülkeler her işte olduğu gibi bu işte de köstek oldular, "Sizin başkentinizi tanımıyoruz" dediler. (Başkentin ilanı bir politika kararı değildi. Bugün İsrail'in resmi başkenti ile dini başkenti arasında da diğerlerine göre fark vardır; yani siz isterseniz başkenti istediğiniz yere taşıyabilirsiniz, Brezilyalıların yaptığı gibi. Eğer herkes sizin başkentinizin orası olduğunu kabul ederse diplomatik bir problem çıkmaz, ancak tersi durumda birtakım problemler yaşanabilir.) İngilizler ve Fransızların "İstanbul'da kalmaya devam edeceğiz. Görüşmeye geliriz, sonra tekrar trene biner döneriz" demesi, başkente taşınanlar açısından çok tatsız bir durumdu. Ruslar yeni başkenti hemen tanımışlardı, Almanlar da öyle.

Biraz önceki cümleme dönüyorum: Almanya, Sovyetler Birliği ve Türkiye o tecrit edilmişlik ortamında zenginlere karşı itilmişlerle kakılmışlar olarak bir araya geldiler. Almanya hemen başkenti tanımakla kalmadı, Rusya'nın yaptığı gibi burada bir bina inşaatına başladı. Afganlılar da yine başkenti tanıyıp bir süre sonra bir bina yapmaya başlayacaklardı. Almanya'nın bu siyasi ve diplomatik desteği o zamanlar için çok önemli ve değerliydi.

Bugünkü Ankara'daki Alman Büyükelçiliği'nin üzerinde kurulu olduğu arazinin bir kısmını Türkiye Cumhuriyeti hükümeti Almanlara armağan etti. İngilizler, Fransızlar, İtalyanlar ise benzer bir armağan vaadine karşın gelmiyorlardı. Almanya araziye biraz daha genişletmek için bir miktar daha para ödedi; bugünkü Alman Büyükelçiliği'nin arazisini almış oldular ve Almanya ekonomik güçlüklerine rağmen hemen bir inşaat yapmaya başladı. İnşaat, Almanya'nın parası olmadığından uzun sürdüyse de sonunda bitti. Bu o kadar önemli bir inşaat ki Atatürk, Meclis'ten Çankaya'ya gitmek üzere Atatürk Bulvarı'ndan çıkarken inşaatı yerinde görmek için bir iki defa uğramıştı.

Türk-Alman ilişkileri açısından üçüncü ayak, Alman-Sovyet ve Türk-Sovyet ilişkileridir. Bu üçgenin her kenarının eşit olabilmesi için üç ülke arasındaki ilişkinin bir anlamda paralel gitmesi gerekiyordu; Almanlarla, Rusların arası bozulursa Türkiye açısından bu bir problemdi, çünkü Türkiye, Sovyetler'in ayrılmaz bir unsuruydu. Dolayısıyla Sovyetler Birliği'nin Almanya ile iyi ilişkiler kurması, Türkiye'nin Almanya ile iyi ilişkiler kurmasını çok hızlandıran, geliştiren bir süreçti. İlk problem, bu üç ülkenin Milletler Cemiyeti'ne giriş sürecinde ortaya çıktı. Sovyetler Birliği tahmin edebileceğiniz gibi bu örgütü "emperyalist kapitalist sistemin bir ajanı ve beyni" olarak gördüğü için kendisi de dahil bu iki ülkeyi dışarıda tutmak istiyordu. Almanya ve Türkiye ise Sovyetler Birliği'ne kıyasla bu işe girmeye daha hevesliydi ve tabiri caizse Sovyetler Birliği'nin iznini almadan böyle bir maceraya kalkışacaklar, en sonunda Sovyetler ikna edilecek, önce Almanya, sonra Türkiye ve ardından Sovyetler Birliği arka arkaya Milletler Cemiyeti'ne gireceklerdi. Bu girişin nasıl ve ne zaman olacağı, şartları, Milletler Cemiyeti'ndeki politikanın ne olması gerektiği konusunda üç ülke arasında tam bir anlaşma olduğunu söylemek mümkün değilse de, son tahlilde üç ülkenin de girmesinden anlıyoruz ki çok ciddi bir anlaşmazlık da yoktu. Türkiye'nin bu dönemde can alıcı bir sorunu vardı: Musul. İngilizlerle boğaz boğaza girilmiş vaziyetteydi. Musul konusunda Türkiye çok yalnız kalmıştı; Milletler Cemiyeti'nde de İngiltere ile Fransa'nın borusu ötüyordu; Almanya ve Sovyetler Birliği henüz orada değildi. Türkiye, kendisinin ve yakın olduğu ülkelerin bulunmadığı bir masa başında, kendisi hakkında verilecek bir kararla ilgili olarak mücadele halindeydi. Musul konusunda çok yakın destekte bulunan Almanya, İngiltere ve Fransa ile olan ilişkisini bozmamaya çalışarak Sovyetler Birliği gibi Türkiye'ye diplomatik ve siyasi destek vermekten geri kalmıyordu. Dolayısıyla başkent meselesinde, Milletler Cemiyeti'ne giriş meselesinde ve Musul meselesinde Almanlar, Ankara'nın belki tam arkasında değil ama en azından yanında davranıyorlardı.

Bu dönemde Türkiye'de Almanya'ya karşı siyasi bir sempatinin var olduğu söylenebilir. Türkiye'den bakınca Almanya Sevr'i imzalamış ama Lozan'a gücü yetmemiş olan bir ülke konumundaydı; Türkiye ister istemez hissiyat olarak da, mantıken de Almanya'nın da Sevr'e karşı bir Lozan imzalamak hakkı olduğunu düşünüyordu. Onun için Versailles'a karşı olan söylem, Versailles'a karşı davranışı Türkiye açısından çok haklı görülüyordu: Niye Almanların sözcüleri 50 binle sınırlandırılmış ordusu olsun? Niye denizaltı yapmasınlar, niye uçak yapmasınlar, niye donanmaları İngilizlerin onda biri kalmak zorunda olsun? "Biz bunu devirdik, şimdi sıra Almanlarda olmalıdır" düşüncesi Türkiye'de çok yaygındı; Bu bakımdan da statükocu Versailles politikasına karşı Almanya'nın Versailles'ı değiştirebilecek türden, her konuda değil ama bazı konularda taleplerini desteklemeye hazır, en azından hayırhah bir politika izlenmeye devam edilecekti.

Demek ki 1933'e kadarki dönemde Türkiye ile Almanya arasında siyasi bakımdan bir anlaşmazlık olmadığı gibi siyasi konularda genellikle yakın bir çalışma söz konusuydu. Tabii bunu ticari anlaşmalar da izlemeye başlayacak, iki ülke arasında ekonomik ilişkilerde de, mali ilişkilerde de yakınlaşma olacaktı. Bir önceki Osmanlı-Almanya ilişkilerinde olduğu gibi

Cumhuriyet Türkiye'sinde de Alman uzmanların gelişi devam etti. Bunların bir bölümü sivil uzmanlardı. Düşünün ki Almanya yenilmiş, işsizlik had safhada ama yetişmiş insan gücü var. Türkiye de yetişmiş insan gücüne ihtiyaç duyuyor. Dolayısıyla eski alışkanlıklar ve gelenekler hızla tekrar gündeme gelecek ve Türkiye'de, devlet teşkilatında çalışmak üzere pek çok Alman uzman yeniden davet edilecekti. Bu konuda pek çok davet söz konusuydu. Özellikle yeni yüksek okulları kuracak ve oralarda öğretmenlik yapacak Alman uzmanlar geldi. Türkiye ziraatı konusunda çalışmak, hatta Türk polis teşkilatını ve karakol sistemini ıslah etmek üzere dahi Almanya'dan uzman getirildi ve tabii aynı şekilde Türkiye'den de Almanya'ya bir öğrenci akışı vardı. Bir de meslek sahibi insanların orada bilgi ve görgülerini artırmak, eğitimlerini tamamlamak üzere gitmeleri söz konusuydu. Belki en önemli faktörlerden biri, Türkiye'de Almanca bir günlük gazetenin dahi çıkıyor olmasıydı. Bu, doğrudan doğruya Alman Büyükelçiliği'nin maddi desteği ve "ağabeyliği" altında çıkan, gayri resmi gibi görünen ama fiilen resmi bir Alman gazetesiydi. Askeri ilişkiler de yine aynı tarzda devam etti; yani bizim Abdülhamid döneminde, II. Meşrutiyet'te, İttihad ve Terakki döneminde gördüğümüz şekilde, Versailles gereğince işsiz kalmış, ordudan terhis edilmiş iyi Alman subayları, Yıldız Harp Akademisi'nde, eskiden olduğu gibi hocalık yapmaya devam ettiler. Alman donanmasıyla yakın ilişkiler olacak ve tabii Milli Mücadele'den sonra yeni Türk ordusunun eskiden olduğu gibi Alman standartları içinde ve Almanya'dan alınan askeri malzeme eşliğinde yeniden yapılandırılması söz konusu olduğunda silah ve mühimmat altyapısı Türkiye'ye transfer edilecek, ithal edilecekti. Türkiye'de çok sayıda Alman ortaklığı ile kurulmuş anonim şirket bu dönemde gündeme geldi. Bağdat Demiryolu cumhuriyetten sonra millileştirildi. İngiltere ve Fransa'dan kredi bulmakta zorlanan Türkiye, Almanya'dan kredi almak için başvurdu ve talebi küçük ölçülerde gerçekleşti. Belki daha ilginç, Türk uçak sanayiinin Almanlar kanalıyla kurulmaya çalışılmasıydı. Türkiye Cumhuriyeti, 1925 gibi çok erken bir tarihte, Kayseri'de hem sivil hem de askeri uçak imal edecek bir uçak fabrikası kurmaya karar verdi. Bunu Almanlar yapacak, Alman firması ünlü Junkers Uçak Fabrikası Kayseri'de büyük paralar yatırarak Türkiye ile ortak bir şekilde bir anonim şirket altında sivil ve askeri havacılığı geliştirmeye çalışacaktı. Bu, hem Almanya'nın hem de Türkiye'nin çok önem verdiği bir projeydi, fakat Alman tarafının iflası nedeniyle sekteye uğradı. Dolayısıyla bu projenin arzu edilen, öngörülen hedefe ulaştığını söylemek imkânsız; ancak kısaca şu kadarını söyleyeyim: Kayseri Uçak Fabrikası törenle açıldı ve çalışmaya başladı. Sonra Türkiye'de hava ulaşımı söz konusu olduğunda Lufthansa devreye girdi. Berlin-İstanbul hattı Lufthansa tarafından kuruldu, İstanbul-Ankara uçak seferleri ve posta servisleri yine Lufthansa tarafından yapıldı. Bu girişimin en büyük özelliği Tebriz, Tahran ve Afganistan'ın başkentine kadar uzayacak olmasıydı. Almanlar Asya'ya doğru politik gidişin ön adımlarından biri olarak gördükleri için Lufthansa'ya çok önem verdiler. Fakat yine ülkelerinin içinde bulunduğu güçlük ve Lufthansa'nın yaşadığı mali problemler bu projenin tam olarak gerçekleşmesini büyük ölçüde engelledi.

Bu dönemde en önemli noktalardan biri dış ticaretti. 1923'te Almanya'nın Türkiye ithalat ve ihracatında ortalama yüzde 10 değer taşıdığı göz önüne alınırsa, en büyük pay sahibi İngiltere bunun neredeyse iki misli değerle, İtalya'ya benzer konumdaydı. Almanya kısa süre içinde bu payını yükseltecek ve nazilerin iktidara geldiği 1933 yılında yüzde 25'e yakın bir seviyeye getirecekti; yani ithalat ve ihracatta Almanya'nın payı, İngiltere ve Fransa'yı büyük ölçüde aşağıda bırakacaktı, ki İtalya en büyük partnerlerden biriydi. Naziler iktidara geldiğinde Türkiye ile Almanya arasında ilişkiler gayet muntazamdı; muhtemelen de herkes bunu daha da geliştirmek için dua ediyordu. Nazilerin iktidara gelmesinden savaşın çıktığı 1939'a kadar geçen dönemde bu tablo büyük ölçüde değişecekti. Almanların nasyonal sosyalist Versailles politikası, Türkiye açısından haklı olmakla birlikte kabul edilemez görülüyordu. Almanlar

Versailles'ı değiştirmekte haklıydılar; yalnız bunu nasyonal sosyalistlerin yaptığı gibi ayaklara çizmeyi geçirerek yapıyor olmaları, Türkiye açısından çok tedirgin ediciydi.

Montreaux'de, daha sonra Hatay'da Lozan'ı revizyondan geçirirken Türkiye'nin haklılığının en önemli meşru argümanlarından biri, bunu uluslararası hukuk çerçevesinde yapıyor olmasıydı. Halbuki Almanlar açısından zaten uluslararası hukuk İngilizlerin, Fransızların hukukuydu ve bu hiç ciddiye alınacak bir şey değildi, "Erkeklerse gelip bizi buradan çıkarırlar" noktasındaydılar. Bu Türkiye açısından çok dehşet verici bir teoriydi; Türkiye böyle bir Alman yayılmacı ve saldırgan tutumunun kendi güvenliği açısından son derece tehditkâr olduğu kanısındaydı, çünkü Almanya, kısa bir süre sonra Türkiye'nin çok irkildiği İtalya ile de mesai harcamaya başladı. Dolayısıyla, eğer Ren'e asker sokmak istiyorsanız, kendi topraklarınıza asker sokmak istiyorsanız -ki biz de Boğazlar bölgesinde asker bulunduramıyoruz ve bulundurmamak istiyoruz ve bu en tabii hakkımızdır- bunu "masa başında, uluslararası hukuk kuralları ve ilişkiler çerçevesi içinde değerlendirerek uzlaşarak, anlaşarak, imza ederek" yapma politikası başkadır, "Biz gireriz, erkeklerse bizi ıkarırsınlar" politikası tamamen başkadır. Dolayısıyla Almanya ile Türkiye'nin buradaki politikaları birbirlerinden tamamen farklılaşmaya başladı. İkincisi ve daha vahimi, bu dönemde Türkiye üzerine İngiltere ile Almanya'nın büyük bir rekabeti başladı. Türkiye hangi safta kalacaktı? Revizyonistlerin katılma safına katılma ihtimali olabilir miydi? Evet. Çünkü yenilmiş devletlerden biri olduğu için Lozan sonrasında, Lozan'ı da aşan taleplerde bulunabilirdi, hatta benim raporlarda gördüğüm kadarıyla Almanya bu yönde ısrar da ediyordu. (Diplomatlar arasındaki konuşmalarda "Eski topraklarınızı ne çabuk unuttunuz, bakın biz unutuyor muyuz! Hep birlikte olursak İngilizleri kovularız" mealinde, hoş cümleler yer alıyordu.) Dolayısıyla İngilizler açısından bakıldığında böyle temel bir tehdit vardı. Almanlara soracak olursanız, Türkiye'nin kayıp kaymaması hiç önemli değildi, çünkü Alman nasyonal sosyalist dış politikasında Türkiye'nin en ufak bir yeri dahi yoktu. Bu son derece önemlidir. Zaten *Kavgam* adlı kitabında Hitler, Birinci Dünya Savaşı'nda en büyük hatalardan biri olarak Osmanlı'nın müttefik olmasını gösterir. Savaşı kaybetmemizin değişik nedenlerinden biri buydu. Nasıl Türkiye, Almanlarla birlikte İngilizlere karşı olmak konusunda "bir daha asla" diyorsa, nasyonal sosyalist Almanlar da "Bir daha asla Türkiye ile birlikte değil" diyorlardı, ama bu kitabı olan kısımdır.

İkincisi, Türkiye açısından dehşet verici uygulamaları arka arkaya geerleştirmeye alışan Almanlar Versailles Antlaşması'nın zincirlerini hızla atmaya başladılar. Türkiye'nin politikası Sovyetler Birliği ile çok yakın olmakla birlikte Batı dünyasıyla olan mesafeli tutumunu da yakınlaştırmaya çalışmak yönündeydi. Yeni dünya düzeni açısından Alman-İtalyan ittifakının bakışı, Türkiye'nin mutlaka ve mutlaka onların yanında olmak doğrultusunda bir karar alması gerektiğini öngörüyordu. Bu nedenle Türkiye, Balkan Paktı'nı İtalya'ya karşı kendisine karşı koruyucu bir zırh olarak kullanmaya başladığında Almanların tamamen olumsuz tavrıyla karşılaştı. Balkan Antantı belli ki İtalyanlara karşı yapılıyordu ve Almanya, müttefikine karşı alınacak bu tavra izin vermeyecekti. Buna karşın Türkiye'nin ilk başlardaki politikası ihtiyatlıydı. Almanya'nın, Versailles'a rağmen zorunlu askerlik hizmetini yeniden yürürlüğe koymasına Türkiye ses çıkartmadı. Almanya Ren bölgesini yeniden militarize etti. İngilizler ve Fransızlar bunu protesto etmekle kaldılar, ama Türkiye büyük ve aktif bir çaba göstermedi, sadece Milletler Cemiyeti'nin Almanya'yı kınama kararına katılmakla yetindi. İtalyanlar gidip Habeşistan'ı işgal ettiler; tabii arkalarında Almanya'nın olduğu açıktı. Bu gelişme Türk-Alman ilişkilerini sarsmaya başladı ve arkasından en önemli mesele geldi: Almanlar, altında imzaları olmayan Lozan Antlaşması'nın Boğazlar konusundaki hükümlerini değiştirmek üzere harekete geçmiş olan Türkiye'nin karşısına blok olarak ıktılar. Halbuki Türkiye'nin Montreaux'de Almanlarla hiçbir alıp veremediği yoktu, çünkü orada konuşması gereken

devletler, Lozan'ın altına imza atmış olan devletlerdi. Almanya ise bunlardan biri değildi, gerçi Japonya vardı ama Almanya yoktu. Fakat Almanlar şöyle diyeceklerdi: “Lozan imzalandığı zaman biz çok zayıf bir devlettik, tabii ki orada olamazdık, fakat şimdi sadece bir Avrupa devleti değil, bir dünya devleti olduk ya da olmak üzereyiz. Boğazlar gibi önemli bir konuda bizim de mutlaka söz sahibi olmamız lazım. Şimdi Japonlar, Yugoslavlar ve hatta Ruslar, Bolşevikler istediklerini söyleyecekler, biz hiçbir şey söyleyemeyeceğiz. Böyle bir şey asla kabul edilemez. Siz ne yapıp edin bizi de bu işin içine dahil edin. Aksi takdirde biz Montreaux'ye İtalya aracılığıyla çengel atarız.”

Alman-İtalyan bloku Montreaux Antlaşması'na karşı çıkınca, Türkiye ile Almanya arasındaki siyasi ilişkilerde de ciddi bir çatlama daha başladı. Demek ki nazi dönemi siyasi ilişkileri bu dolaylardaydı. Bunu da aslında Türkiye'nin 1933 sonrasındaki Avrupa'da yeni şekillenen güç dengesinde aramak lazım. Gerçekten naziler iktidara gelinceye kadar Türkiye kendisini yalnızca bir İtalyan tehdidi altında algılamaktaydı. Sovyetler Birliği ile ittifak söz konusu değildi, ama aradaki yakınlık, Türkiye'ye nispeten kendisini güven içinde hissettirebilecek nitelikteydi, yeter ki İngilizlerle Fransızlar güney komşusu olarak kendisine bir çengel atmasınlar. Fakat şimdi işler değişiyordu, İtalya'nın bir müttefiki vardı. İtalya'nın kendisinden daha güçlü bir ülke olarak Almanya ile ittifakına karşı İngiltere ve Fransa hareketlenmiş vaziyette, kendilerine yeni müttefikler arıyorlardı. Rusya'yı, Türkiye'yi, Balkanlar'ı kimlerin kazanacağı yönünde bir mücadele söz konusuydu. Türkiye bu mücadele alanlarından biriydi. Özetle, Türkiye bu mücadelede siyasi rejiminden tamamen farklı olan, bizim bugün Batı ülkeleri dediğimiz ama batının batısında kalan ülkelere, yani İngiltere ve Fransa'ya meyletti. İtalyan-Alman düzeneğine karşı Türkiye kendini İngiliz-Fransız düzeneğinde güvence altında görecekti, fakat bunun da zor bir siyasi terazisi vardı. Sovyetler'le olan ilişkisiyle İngiltere ve Fransa ile ilişkisi birbirlerine ne ölçüde paralel gideceklerdi? Çünkü Türkiye'nin eskiden Almanya ile olan ilişkisindeki benzer bir problem söz konusuydu. Türk-Sovyet ilişkilerindeki yakınlık azalmadan, Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile aynı ölçüde yakınlaşabilmesi için bu ülkelerin de Sovyetler Birliği ile yakınlaşması gerekliydi. Bu dörtlü çerçeveye “Barış Grubu” diyor, kendilerini bir barış misyonu taşıyıcısı olarak görüyorlardı. Öngörülerini şöyleydi: Ankara-Moskova, Londra-Paris dörtgeni birleştiğinde, İtalya ile Almanya ortalarında tutmuş olacaklardı. Böylece İtalya ile Almanya fazla hareketlenemeyecekti; bir tarafta Ruslar, bir tarafta İngilizler, Akdeniz'de Türkiye burayı boğacaktı. Eğer bu mümkün olursa, söylenti o ki savaş da çıkmazdı, çünkü İtalyanlar ve Almanlar bu durumda bir savaş çıkarmayı göze alamayacaklardı. Türkiye açısından önemli nokta hem Sovyetler Birliği, hem de İngiltere ve Fransa ile bir antlaşma içine girmek ve bu revizyonist grubu orada atıl tutabilmektir. Bunun olabileceğine dair büyük ümitler vardı. 1935-1936'dan itibaren Türkiye ile İngiltere hızla yakınlaşmaya, açılmaya başladıktan sonra İngiltere ile Fransa'nın müttefikliği, Fransa'yı da İngilizlerin ittirmesiyle Türkiye'ye yakınlaştırır ve Musul sorunu da artık hafıza olarak da sorun olmaktan çıkmaya başlarken, buna mukabil Hatay sorununda Türkiye kendisine çok önemli bir müttefik yakalıyordu: İngiltere. İngilizler Türkiye'yi kaybetmemek için Fransızların ensesinde boza pişirmeye başladılar, Hatay yüzünden Türkiye'yi iteklemeyip anlaşma yoluna gitmeyi telkin ettiler. Buna karşılık Sovyetler Birliği'nin de kuşkuluları vardı; İngilizler ve Fransızların kendilerini ve Türkiye'yi, Almanya'ya karşı boks eldiveni gibi kullanması ihtimali üzerinde duruyorlardı. Son dakikada kendilerinin çıkıp da İtalyanlarla Almanların önüne Sovyetler ile Türkiye'yi “Sizin asıl düşmanlarınız bunlardır” diye koyma politikası Moskova açısından kaçınılması gereken bir noktaydı. Fakat Türkiye'nin İngiliz-Fransız blokuyla birleşme kararı, Avusturya ile Almanya'nın birleşmesinden sonra, Almanya'nın bu hamleyle de kalmayıp Çekoslovakya'yı da meşhur Münih Antlaşması sonrasında bölüp parçalayıp kendisine katmasına dayalıdır. Gördüğüm kadarıyla Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı bütün

elçiliklere göndermiş olduğu genelgede “Şimdiye kadar yapılanları anlayışla karşıladık, fakat bu Çekoslovakya meselesi kabul edilemez ve bizim açımızdan çok ciddi bir politik sorundur, Türk politikasını temelinden değiştirmektedir, bilgilerinize” diyerek politikasını gayet diplomatik bir dille ifade ediyordu. Almanların durmayacaklarının anlaşılması üzerine 1938’de Dışişleri Bakanlığı temsilcileri Alman büyükelçisini çağırdı ve şöyle dedi: “Bizim anlamadığımız bir iki nokta var. Bütün Almanlar tek bir devlet çatısı altında birleşecek, bunu anladık. Bu ‘Alman milleti’ nin sınırı nerededir? İkincisi, ‘hayat alanı’ dediğiniz, ne olduğu belli olmayan bir ifade var, bir de bunu tanımlayın. Sizin bu ‘hayat alanı’ dediğiniz şeye neler girer? Üçüncüsü, İtalya’nın Akdeniz politikasını onaylıyor musunuz, onaylamıyor musunuz, bir de bunu bize söyleyin.”

Tabii bütün bu sorulara Almanlar açısından verilebilecek net bir yanıt yoktu. Anlaşıyor ki Almanya açısından bakıldığında, Türkiye kaybedilmiş olan bir ülkeydi. Çünkü İtalya olduğu sürece, Türkiye ile Almanya arasında herhangi bir ilişki kurulması kesinlikle mümkün değildi ve Almanya ile ilişkilerin artık neredeyse durma noktasına geldiği nokta, İtalya’nın Arnavutluk’a asker çıkarmasıydı. Zaten Arnavutluk, İtalya’nın vesayeti altında olan bir ülkeydi ama fiili işgalle birlikte Türkiye, Almanya ile İtalya’nın birbirleriyle danışıklı dövüş yaptığını gördü. İtalyanlar Habeşistan’a çıkıyor, Almanlar Çekoslovakya’ya, arkasından İtalya, Arnavutluk’a giriyordu. Şimdi nereye kadar gideceklerinin kesinlikle belli olmadığı bir durum vardı. Dolayısıyla Arnavutluk’un işgali de Türkiye ile Almanya arasındaki ilişkilerin tamamen atıldığı ve 1939’da harp çıktığında Türkiye’nin hiç tereddüt etmeden İngiltere ve Fransa ile bir ittifak antlaşması imzalayabilecek kıvama geldiği söylenebilir.

Bu siyasi ilişkilerin olumsuz durumuna paradoksal olarak, Türkiye ile Almanya arasındaki diğer ilişkiler de son derece yakındı. Örneğin yine Alman uzmanlar gelmeye ve Türkiye’den eğitim için insanlar Almanya’ya gitmeye devam ediyordu. Türkiye’nin devletçilik politikası dahilinde kurmuş olduğu sanayi tesislerini Ruslar kuruyor olsa dahi, Rusların dışında buralarda büyük ölçüde Alman mühendis ve teknisyenleri çalışıyor ve buraların altyapısı, makine yapısı büyük ölçüde Almanya’dan temin ediliyordu. Almanya’da öğrenim gören Türk öğrencilerin sayısı 1938’de 3500’e yakın bir rakama ulaşmıştı. Yine aynı şekilde Alman subaylarının öğretmenliği, Türk subaylarının Alman ordusunda eğitim görmesi devam ediyordu ve nihayet Krupp firmasının üretmiş olduğu malzemeler, büyük ölçüde ithal ediliyor, Türk ordusunda büyük ölçüde Alman ordusunun mühimmatı kuruluyordu. Bu da Türkiye açısından İkinci Dünya Savaşı’nda büyük ölçüde problem yaratacaktı; çünkü ordu Alman malı malzemeye sahipken, siyasi ittifak İngilizlere ve Fransızlara döner dönmez, iş karışacaktı. Bunlar İkinci Dünya Savaşı’nda ordunun içinde bulunacağı askeri problemlerin bir temelini oluşturuyordu.

Asıl problem Türk dış ilişkileri açısından ekonomik ilişkilerdeydi. Siyasi ilişkilerin uzaklaşmasına paradoksal olarak ekonomik ilişkiler son derece geliyordu. Tabii bu Almanya’nın, Balkanlar ve İran ve Afganistan’a kadar giden coğrafya alanındaki ticari politikasıyla ilgiliydi. Sözün kısası, Almanlar Avusturya’yı da aldıktan sonra bütün Balkan ülkelerinin ithalat ve ihracatına, tıpkı Türkiye’de olduğu gibi en az yüzde 50 oranla el koydular. Bu bütün ülkelere kendileri açısından avantajlı görünüyordu, çünkü büyük buhran vardı, dünya “Kendin pişir kendin ye” ortamına dönmüştü, ticaret azalmıştı, makine üretenler az, buğday üretenler çoktu. Türkiye’nin ise makineye şiddetle ihtiyacı vardı, çünkü hemen hemen aynı tarihlerde bir sanayileşme politikasına başlamış vaziyetteydi. Makineyi alabilmek için döviz lazımdı, ama döviz bulabilmek üzere buğday fiyatlarında herhangi bir artış uygulanmamıştı; herkesin buğdayı vardı; Yugoslavya, Bulgaristan, Yunanistan, Türkiye, Romanya, İran gibi ülkelerin buğdayı vardı ve hepsi satmak istiyordu. Almanların söyledikleri

şey şuydu: “Sizin de paranız yok, bizim de paramız yok, biz mallarımızı değiş tokuş edelim. Fransızlar bütün piyasayı kapatmış vaziyetler, biz de alışveriş yapamıyoruz. Para yoksa biz size makine gönderelim, siz bize yumurta gönderin!” Bu takas anlaşmaları başladığından itibaren bütün Balkan ve ön Asya ülkelerinde, Almanya’ya Türkiye ölçüsünde veya daha büyük ölçülerde bağımlılık başladı.

1 Eylül’de 1939’da, savaş başladığı gün, Türkiye’nin ithalat ve ihracatında Alman payı yüzde 50’yi geçmiş vaziyetteydi ve maalesef ordudaki bu problemin dışında ekonomide de problemler vardı. Ticaret anlaşmasının yenilenmesi gündeme geldiğinde, Almanlar Türkiye’ye bakıp “Galiba bizim o kadar da ihtiyacımız yok, bu antlaşmayı yenilemesek” dediler. Türkiye’nin bütün ihracatı limanlara yığılmaya başladı. Malın yarısı Almanya’ya gitmek üzere hazırlanmıştı, ama Almanlar artık bu işten vazgeçmişlerdi: “Sizin malınızı almıyoruz” diyorlardı. İngilizler ve Fransızlara döndüğünde, onlar da “Bize zaten her yerden çok daha iyisi geliyor, kusura bakmayın, biz size sadece siyaseten ve askeri olarak destek veriyoruz ama mali olarak, ekonomik olarak bu desteği vermemiz mümkün değil” dediler. Savaşın başladığı günden itibaren aynı zamanda ekonomik problemler de söz konusuydu.

Sonuç olarak Türkiye-Almanya ilişkilerini 1923-1933 ve 1933-1945 arasındaki kısımlar olmak üzere ikiye ayırarak incelemek gerekir. Bu ikinci kısım da 1933-1939 ile 1939-1945 olmak üzere iki ayrı dönemde ele alınmalıdır.